

RÖMER

DOMSTOLENS DOM (stora avdelningen)

den 10 maj 2011 *

I mål C-147/08,

angående en begäran om förhandsavgörande enligt artikel 234 EG, framställd av Arbeitsgericht Hamburg (Förbundsrepubliken Tyskland), genom beslut av den 4 april 2008 och den 23 januari 2009, som inkom till domstolen den 10 april 2008 och den 28 januari 2009, i målet

Jürgen Römer

mot

Freie und Hansestadt Hamburg,

meddelar

DOMSTOLEN (stora avdelningen)

sammansatt av ordföranden V. Skouris, avdelningsordförandena A. Tizzano, J.N. Cunha Rodrigues, K. Lenaerts, J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev, D. Šváby (referent) samt domarna E. Juhász, G. Arestis, A. Borg Barthet och T. von Danwitz,

* Rättegångsspråk: tyska.

generaladvokat: N. Jääskinen,
justitiesekreterare: A. Calot Escobar,

med beaktande av de yttranden som avgetts av:

- Jürgen Römer, genom H. Graupner, Rechtsanwalt,
- Freie und Hansestadt Hamburg, genom Härtel, i egenskap av ombud,
- Europeiska gemenskapernas kommission, genom V. Kreuzschitz och J. Enegren, båda i egenskap av ombud,

och efter att den 15 juli 2010 ha hört generaladvokatens förslag till avgörande,

följande

Dom

- 1 Begäran om förhandsavgörande avser tolkningen av rådets direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling i arbetslivet (EGT L 303, s. 16, och rättelse i EGT L 2, 2001, s. 42) samt av allmänna unionsrättsliga

principer och artikel 141 EG (vilken nu motsvaras av artikel 157 FEUF) vad gäller diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning.

- 2 Begäran har framställts i ett mål mellan Jürgen Römer och Freie und Hansestadt Hamburg som avser frågan med vilket belopp Jürgen Römer har rätt till kompletterande pension.

Tillämpliga bestämmelser

Unionsrätten

- 3 Skälen 13 och 22 i direktiv 2000/78 har följande lydelse:

”(13) Detta direktiv gäller inte system för social trygghet och socialt skydd vilkas förmåner inte jämförs med lön i den betydelse denna term ges vid tillämpningen av artikel 141 [EG] ...

...

(22) Detta direktiv påverkar inte tillämpningen av nationell lagstiftning som gäller civilstånd och de förmåner som är avhängiga därav.”

4 I artikel 1 i direktiv 2000/78 föreskrivs följande:

”Syftet med detta direktiv är att fastställa en allmän ram för bekämpning av diskriminering i arbetslivet på grund av religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning, för att principen om likabehandling skall kunna genomföras i medlemsstaterna.”

5 Artikel 2 i nämnda direktiv har följande lydelse:

”1. I detta direktiv avses med principen om likabehandling att det inte får förekomma någon direkt eller indirekt diskriminering på någon av de grunder som anges i artikel 1.

2. Enligt punkt 1 skall:

- a) direkt diskriminering anses förekomma när en person på någon av de grunder som anges i artikel 1 behandlas mindre förmånligt än en annan person behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation,
- b) indirekt diskriminering anses förekomma när en skenbart neutral bestämmelse eller ett skenbart neutralt kriterium eller förfaringssätt särskilt missgynnar

personer med en viss religion eller övertygelse, ett visst funktionshinder, en viss ålder, eller en viss sexuell läggning jämfört med andra personer, om inte

- i) bestämmelsen, kriteriet eller förfaringssättet objektivt motiveras av ett berättigat mål och om medlen för att uppnå detta mål är lämpliga och nödvändiga,
...

...”

6 Artikel 3 i samma direktiv har följande lydelse:

”1. Inom ramen för gemenskapens befogenheter skall detta direktiv tillämpas på alla personer, såväl inom den offentliga som den privata sektorn, inklusive offentliga organ, i fråga om följande:

...

- c) Anställnings- och arbetsvillkor, inklusive avskedande och löner.

...

3. Detta direktiv skall inte tillämpas på utbetalningar från offentliga system eller liknande, däribland offentliga system för social trygghet eller socialt skydd.

...”

- 7 Medlemsstaterna skulle enligt artikel 18 första stycket i direktiv 2000/78 i princip anta de lagar och andra författningar som var nödvändiga för att följa direktivet senast den 2 december 2003, eller kunde överlåta åt arbetsmarknadens parter att genomföra detta direktiv i fråga om bestämmelser som omfattas av kollektivavtal. I sådana fall skulle medlemsstaterna säkerställa att arbetsmarknadens parter senast samma datum införde de åtgärder som behövdes.

Nationell rätt

Grundlagen

- 8 I artikel 6.1 i Förbundsrepubliken Tysklands grundlag (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) (nedan kallad grundlagen) föreskrivs följande: ”Äktenskapet och familjen åtnjuter ett särskilt statligt skydd.”

Lag om registrerat partnerskap

- 9 I 1 § punkt 1 i lagen om registrerat partnerskap (Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft) av den 16 februari 2001 (nedan kallad LPartG) föreskrivs följande vad gäller formen och villkoren för att ingå ett sådant partnerskap:

”Två personer av samma kön kan låta registrera sitt partnerskap genom att, personligen och inför varandra, ömsesidigt förklara att de önskar ingå ett livslångt partnerskap (partner). Förklaringarna kan inte förenas med villkor eller avges på bestämd tid. Förklaringarna blir giltiga under förutsättning att de avges inför behörig myndighet.
...”

- 10 I 2 § LPartG föreskrivs följande:

”Partner ska bistå och hjälpa varandra och förbinder sig att leva tillsammans. De påtar sig ansvar för varandra.”

- 11 Enligt 5 § i samma lag gäller följande:

”Partner är skyldiga att ömsesidigt bidra till att deras gemensamma behov tillgodoses. Såväl 1360a § som 1360b § i civillagen [(Bürgerliches Gesetzbuch, nedan kallad BGB)] är analogt tillämpliga.”

- 12 I 11 § punkt 1 i samma lag, som avser partnerskapets övriga verkningar, föreskrivs följande:

”Om inte annat föreskrivs, betraktas en partner som medlem av den andra partners familj.”

- 13 Lagen om ändring av bestämmelserna om registrerat partnerskap (Gesetz zur Überarbeitung des Lebenspartnerschaftsrechts) av den 15 december 2004 (nedan kallad lagen av den 15 december 2004) trädde i kraft den 1 januari 2005. Genom sistnämnda lag ändrades LPartG, och institutet registrerat partnerskap närmades äktenskapet ytterligare. Om partnerskapet upplöses ska pensionsrättigheter numera fördelas mellan partner (20 § LPartG), vilket även gäller mellan makar vid skilsmässa. Det lagstadgade systemet för pensionsförsäkring ändrades vidare på så sätt att registrerade partner, i likhet med makar, ska beviljas efterlevandepension även i de fall partnern avled före den 1 januari 2005 [46 § punkt 4, del VI, i lagen om social trygghet (Sozialgesetzbuch)].

Tillämpliga bestämmelser i delstaten Hamburg i fråga om social trygghet

- 14 I 1 § i delstaten Hamburgs lag om kompletterande försäkring (Hamburgisches Zusatzversorgungsgesetz) av den 7 mars 1995 (nedan kallad HmbZVG) anges att lagen är tillämplig på personer anställda av Freie und Hansestadt Hamburg samt de personer till vilka Freie und Hansestadt Hamburg ska utbetala pensionsförmåner i den mening som avses i 2 § (pensionärer). Enligt 2 § beviljas pension som en ålderspension (3–10 §§ i lagen) eller efterlevandepension (11–19 §§ i samma lag). Personer anställda av staden ska enligt 2a och 2c §§ HmbZVG bidra till att täcka utgifterna för pensioner genom att betala en avgift som ursprungligen uppgår till 1,25 procent av

den beskattningsbara inkomsten. Avgiften dras från lönen. Enligt 2b § i samma lag uppkommer skyldigheten att betala avgifter vid den tidpunkt då anställningsavtalet ingås och upphör vid den tidpunkt då anställningsförhållandet upphör.

- 15 I 6 § HmbZVG föreskrivs att den månatliga ålderspensionen för varje helt år av den pensionsgrundande anställningsperioden motsvarar 0,5 procent av den lön som beaktas vid beräkningen av pensionsförmåner.
- 16 Den lön som ska beaktas vid beräkningen av ålderspension anges i 7 § HmbZVG medan pensionsgrundande anställningsperioder och icke pensionsgrundande anställningsperioder anges i 8 §.
- 17 29 § HmbZVG innehåller övergångsbestämmelser för pensionärer som omfattades av tidigare gällande lagstiftning och som avses i 1 § punkt 1 andra meningen i lagen. I 29 § punkt 1.1 jämförd med 29 § punkt 5 föreskrivs att ovannämnda kategori av pensionärer med undantag från 6 § punkterna 1 och 2 fortsätter att erhålla en pension som uppgår till det belopp som de hade rätt till i juli 2003 eller det belopp som de enligt 29 § punkt 1.2 och 1.4 hade rätt till i december 2003.
- 18 Området reglerades tidigare i delstaten Hamburgs lag om kompletterande ålders- och efterlevandepension för anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg (Erstes Ruhegeldgesetz der Freien und Hansestadt Hamburg) (nedan kallad första RGG). 10 § punkt 6 i nämnda lag har följande lydelse:

”Den fiktiva nettolön som ska beaktas vid beräkningen av pensionen ska fastställas genom att följande belopp dras av från den lön som ska beaktas vid beräkningen av pensionen (8 §)

1. för en gift mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskild den dag då pension för första gången utbetalas (12 § punkt 1) samt för en mottagare av pensionsförmåner som vid nämnda tidpunkt har rätt till barnbidrag eller en motsvarande förmån: det belopp som vid denna tidpunkt skulle ha betalats som inkomstskatt [exklusive kyrkoskatt (Kirchenlohnsteuer)] med tillämpning av skatteklass III/0, [eller]

2. för alla andra mottagare av pensionsförmåner: det belopp som den dag då pension utbetalas för första gången skulle ha betalats som inkomstskatt (exklusive kyrkoskatt) med tillämpning av skatteklass I ...”.

19 I 8 § punkt 10 sista meningen i första RGG föreskrivs att om villkoren i 10 § punkt 6.1 i första RGG uppfylls först efter det att utbetalning av ålderspension påbörjats, ska den sistnämnda bestämmelsen tillämpas från och med denna tidpunkt på begäran av den skattskyldige.

20 Det belopp som ska dras av såsom inkomstskatt enligt skatteklass III/0 är betydligt lägre än det som ska dras av såsom inkomstskatt enligt skatteklass I.

Målet vid den nationella domstolen och tolkningsfrågorna

21 I målet råder oenighet om storleken på den pension som klaganden i det nationella målet, Jürgen Römer, har rätt att ställa krav på från och med november 2001.

- 22 Jürgen Römer var anställd som administrativ medarbetare hos Freie und Hansestadt Hamburg från år 1950 till dess att han blev arbetsoförmögen den 31 maj 1990. Han lever sedan år 1969 oavbrutet tillsammans med mannen U. Den 15 oktober 2001 ingick klaganden i det nationella målet och hans partner ett registrerat partnerskap enligt LPartG. Jürgen Römer underrättade sin tidigare arbetsgivare om detta genom skrivelse av den 16 oktober 2001. Enligt uppgifter från den hänskjutande domstolen begärde han därefter genom en ny skrivelse av den 28 november 2001 att hans kompletterande pension skulle räknas om genom tillämpning av ett mer fördelaktigt avdrag enligt skatteklass III/0 från och med den 1 augusti 2001. Klaganden i det nationella målet har i sitt yttrande dock hävdad att han enbart begärde en sådan ökning av sin pension från och med den 1 november 2001.
- 23 Genom skrivelse av den 10 december 2001 underrättade Freie und Hansestadt Hamburg Jürgen Römer om att man inte kunde ändra beräkningen av hans pension med motiveringen att skatteklass III/0 enligt 10 § punkt 6.1 i första RGG endast är tillämplig på gifta mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskilda och mottagare av sådana pensionsförmåner som har rätt till barnbidrag eller liknande förmåner.
- 24 Enligt den sammanställning över pensionsrättigheter som upprättats av Freie und Hansestadt Hamburg den 2 september 2001 uppgick den månatliga pension som utbetalades till Jürgen Römer från september år 2001, på grundval av en lön som minskats med det belopp som skulle ha erlagts i inkomstskatt med tillämpning av skatteklass I, till 1 204,55 DEM (615,88 euro). Enligt den berörda partens beräkningar, som inte har bestritts av den tidigare arbetsgivaren, skulle den månatliga pensionen i september år 2001 ha varit 590,87 DEM (302,11 euro) högre om skatteklass III/0 hade tillämpats vid fastställandet av pensionen.

- 25 Twisten anhängiggjordes vid den hänskjutande domstolen. Jürgen Römer anser att han vid beräkningen av sin pension på grundval av 10 § punkt 6 första stycket i första RGG ska behandlas som en gift mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskild. Han har gjort gällande att begreppet gift mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskild i ovannämnda bestämmelse ska tolkas på så sätt att det omfattar mottagare av pensionsförmåner som ingått registrerat partnerskap enligt LPartG.
- 26 Jürgen Römer anser att hans rätt att behandlas på samma sätt som gifta mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskilda under alla omständigheter följer av direktiv 2000/78. Han har även gjort gällande att direktivet är direkt tillämpligt på motparten i det nationella målet, eftersom det inte har införlivats med den nationella lagstiftningen inom den frist som föreskrivs i artikel 18, det vill säga senast den 2 december 2003.
- 27 Freie und Hansestadt Hamburg har gjort gällande att begreppet gift i den mening som avses i 10 § punkt 6 första stycket i första RGG inte kan tolkas på det sätt som Jürgen Römer begärt. Den har huvudsakligen anfört att artikel 6.1 i grundlagen ger äktenskapet och familjen ett särskilt skydd i rättsordningen. Enligt Freie und Hansestadt Hamburg finns det en parallell mellan frågan om sambeskattning och frågan om möjligheten att fiktivt tillämpa skatteklass III/0 vid beräkningen av kompletterande pensioner som utbetalas enligt första RGG. Den har gjort gällande att de ekonomiska medel som de berörda parterna förfogar över varje månad för att täcka sina vardagsbehov bestäms av såväl sambeskattningen under den period som vederbörande var yrkesverksam som den fiktiva tillämpningen av skatteklass III/0 för beräkningen av pensioner. Syftet med den fördel som beviljas personer som bildat eller kunnat bilda familj är att kompensera den ytterligare finansiella belastning som detta innebär.

28 Arbeitsgericht Hamburg (arbetsdomstolen i Hamburg) beslutade mot denna bakgrund, genom beslut av den 4 april 2008, vilket kompletterades genom beslut av den 28 januari 2009, att vilandeförklara målet och ställa följande tolkningsfrågor till domstolen:

- ”1) Ska kompletterande pension som utbetalas till tidigare anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg och till deras efterlevande, vilken regleras i [första RGG], likställas med ’utbetalningar från offentliga system eller liknande, däribland offentliga system för social trygghet eller socialt skydd’, i den mening som avses i artikel 3.3 i [direktiv 2000/78], vilket skulle innebära att nämnda direktiv inte är tillämpligt på det område som täcks av första RGG?
- 2) a) För det fall fråga 1 besvaras nekande: Ska bestämmelserna i första RGG, vilka vid beräkningen av den pension som ska utbetalas gör åtskillnad mellan gifta mottagare av pensionsförmåner och andra pensionärer, och därvid gynnar de förstnämnda – i förhållande till personer som har ingått registrerat partnerskap med en person av samma kön i enlighet med [LPartG] –, anses utgöra ’lagstiftning som gäller civilstånd [eller] förmåner som är avhängiga därav’, i den mening som avses i skäl 22 i direktiv 2000/78?
- b) För det fall fråga 2 a besvaras jakande: Medför detta att direktiv 2000/78 inte är tillämpligt på de nämnda bestämmelserna i första RGG, trots att själva direktivet inte innehåller någon bestämmelse som begränsar dess tillämpningsområde på det sätt som anges i skäl 22?
- 3) För det fall fråga 2 a eller fråga 2 b besvaras nekande: Strider 10 § punkt 6 i första RGG, enligt vilken pensionen för gifta mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskilda omfattas av skatteklass III/0 (vilken är gynnsammare

för den skattskyldige), medan pensionen för andra pensionärer anses omfattas av skatteklass I (vilken är mindre gynnsam för den skattskyldige), mot artikel 1 jämförd med artiklarna 2 och 3.1 c i direktiv 2000/78, med avseende på en mottagare av pensionsförmåner som har ingått partnerskap med en person av samma kön och som inte varaktigt lever åtskild från sin partner?

- 4) För det fall fråga 1 eller fråga 2 b besvaras jakande eller fråga 3 besvaras nekande: Strider 10 § punkt 6 i första RGG mot artikel 141 EG eller mot en allmän gemenskapsrättslig princip med anledning av de bestämmelser som beskrivs i fråga 3 eller de rättsliga följderna av nämnda bestämmelser?

- 5) a) För det fall fråga 3 eller fråga 4 besvaras jakande: Medför detta att en mottagare av pensionsförmåner som ingått registrerat partnerskap och som inte varaktigt lever åtskild från sin partner kan kräva att han eller hon vid beräkningen av pensionen behandlas som en gift mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskild innan 10 § punkt 6 i första RGG har ändrats på så sätt att den kritiserade diskrimineringen har undanröjts?

- b) Om så är fallet, gäller detta – för det fall direktiv 2000/78 är tillämpligt och fråga 3 ska besvaras jakande – också innan införlivandefristen i artikel 18.1 i direktivet har löpt ut?

- 6) För det fall fråga 5 besvaras jakande: Ska denna rättighet, i överensstämmelse med domskälen i dom av den 17 maj 1990 i mål C-262/88, Barber (REG 1990, s. I-1889), inskränkas på så sätt att likabehandlingen vid beräkningen av den [kompletterande] pension som ska betalas ut endast avser den del av pensionen som mottagaren av pensionsförmåner har rätt till från den 17 maj 1990?
- 7) För det fall EU-domstolen fastställer att direkt diskriminering föreligger:
- a) Vilken betydelse har den omständigheten att likabehandlingsprincipen ska beaktas enligt såväl grundlagen ... som gemenskapsrätten samtidigt som äktenskap och familj enligt Förbundsrepubliken Tysklands rättsordning, till följd av en uttrycklig bestämmelse i artikel 6.1 i grundlagen, åtnjuter särskilt grundrättsligt skydd?
- b) Kan en direkt diskriminerande bestämmelse i lag, oberoende av lydelsen i direktiv [2000/78], vara motiverad med anledning av att den tjänar ett annat syfte, vilket utgör en del av den nationella rättsordningen men inte av gemenskapsrätten? Om så är fallet, har detta andra syfte som eftersträvas i medlemsstatens nationella rättsordning utan vidare företräde i förhållande till likabehandlingsprincipen?
- c) Om föregående fråga besvaras nekande: Vilket rättsligt kriterium ska i sådana fall tillämpas vid avvägningen mellan den gemenskapsrättsliga likabehandlingsprincipen och det andra syfte som eftersträvas i den nationella rättsordningen? Krävs också, i likhet med vad som föreskrivs i artikel 2.2 b i i direktiv [2000/78] såsom ett villkor för rättsligt godkännande av indirekt

diskriminering, att den diskriminerande bestämmelsen för det första objektivt motiveras av ett berättigat mål och för det andra att medlen för att uppnå detta mål är lämpliga och nödvändiga?

- d) Uppfyller en bestämmelse som 10 § punkt 6 i första RGG de gemenskapsrättsliga kraven på lagenlighet, som definierats i svaren på föregående frågor? Uppfyller den nämnda krav endast med anledning av den specifika nationella bestämmelsen, vilken saknar motsvarighet i gemenskapsrätten, det vill säga artikel 6.1 i grundlagen?”

Prövning av tolkningsfrågorna

De två första frågorna

²⁹ Den nationella domstolen har ställt de två första frågorna, som ska besvaras tillsammans, för att få klarhet i huruvida artikel 3.3 eller skäl 22 i nämnda direktiv innebär att kompletterande pensioner av den typ som utbetalas med stöd av första RGG till tidigare anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg och deras efterlevande faller utanför det materiella tillämpningsområdet för direktiv 2000/78.

³⁰ Det framgår av begäran om förhandsavgörande att förmånerna utgör lön i den mening som avses i artikel 157 FEUF.

- 31 Vad för det första gäller artikel 3.3 i direktiv 2000/78, så undrar den hänskjutande domstolen närmare bestämt om det förhållandet att direktivet enligt nämnda bestämmelse ”inte tillämpas på utbetalningar från offentliga system” innebär att det aktuella systemet, i egenskap av offentligt system, ska anses falla utanför nämnda direktivs tillämpningsområde.
- 32 Det är härvid tillräckligt att erinra om att domstolen redan har slagit fast att tillämpningsområdet för direktiv 2000/78 mot bakgrund av artikel 3.1 c och 3.3 jämförda med skäl 13 i detta direktiv ska tolkas så, att det inte omfattar system för social trygghet och socialt skydd vilkas förmåner inte jämföras med lön, i den betydelse denna term ges vid tillämpningen av artikel 157 FEUF, och inte heller med statliga utbetalningar som syftar till att ge tillträde till anställning eller fortsatt anställning (dom av den 1 april 2008 i mål C-267/06, Maruko, REG 2008, s. I-1757, punkt 41).
- 33 Härav följer att artikel 3.3 i direktiv 2000/78 inte kan tolkas så, att en kompletterande pension som utbetalas från ett offentligt system och som utgör lön enligt artikel 157 FEUF faller utanför nämnda direktivs tillämpningsområde.
- 34 Vad sedan gäller skäl 22 i direktiv 2000/78, enligt vilket ”[nämnda] direktiv [inte] påverkar ... tillämpningen av nationell lagstiftning som gäller civilstånd och de förmåner som är avhängiga därav” är det tillräckligt att erinra om att domstolen redan uttalat sig om skälets omfattning i punkterna 58–60 i domen i det ovannämnda målet Maruko.

- 35 Det följer av den domen att när en kompletterande pension såsom den som är aktuell i det nationella målet ska betraktas som lön i den mening som avses i artikel 157 FEUF och omfattas av tillämpningsområdet för direktiv 2000/78, kan skäl 22 i nämnda direktiv inte föranleda att detta direktiv inte anses tillämpligt (se, för ett liknande resonemang, domen i det ovannämnda målet Maruko, punkt 60).
- 36 Det följer av vad som anförts ovan att den första och den andra frågan ska besvaras enligt följande. Direktiv 2000/78 ska tolkas så, att varken artikel 3.3 eller skäl 22 i nämnda direktiv innebär att kompletterande pensioner – såsom de som utbetalas till tidigare anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg och deras efterlevande med stöd av första RGG – som utgör lön i den mening som avses i artikel 157 FEUF, faller utanför nämnda direktivs materiella tillämpningsområde.

Den tredje och den sjunde frågan

- 37 Den nationella domstolen har ställt den tredje och den sjunde frågan, som ska prövas tillsammans, för att få klarhet i om bestämmelserna i artiklarna 1, 2 och 3.1 c i direktiv 2000/78 utgör hinder för en bestämmelse såsom 10 § punkt 6 i första RGG, enligt vilken kompletterande pension som utbetalas till gifta mottagare är förmånligare än den som utbetalas till en mottagare som har ingått registrerat partnerskap med en person av samma kön, i den mån en sådan bestämmelse utgör en direkt eller indirekt diskriminering på grund av sexuell läggning. Vidare önskar den nationella domstolen få klarhet i om, och i sådant fall under vilka omständigheter, ett syfte som eftersträvas av en medlemsstat, såsom skydd för äktenskapet enligt artikel 6.1 i grundlagen, kan motivera direkt diskriminering på grund av sexuell läggning.

- 38 Det ska inledningsvis erinras om att på unionsrättens nuvarande stadium omfattas lagstiftning som gäller civilstånd av medlemsstaternas behörighet. Enligt artikel 1 syftar direktiv 2000/78 emellertid till att bekämpa vissa typer av diskriminering i arbetslivet, bland annat på grund av sexuell läggning, för att genomföra principen om likabehandling i medlemsstaterna.
- 39 Enligt artikel 2 i direktivet avses med ”principen om likabehandling” att det inte får förekomma någon direkt eller indirekt diskriminering på någon av de grunder som anges i artikel 1 i samma direktiv.
- 40 Direkt diskriminering förekommer enligt artikel 2.2 a i direktiv 2000/78 när en person på någon av de grunder som anges i artikel 1 behandlas mindre förmånligt än en annan person behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation.
- 41 Härav följer att för att en direkt diskriminering ska anses föreligga enligt direktivet krävs det för det första att de jämförda situationerna är jämförbara.
- 42 I likhet med vad som framgår av punkterna 63–73 i domen i det ovannämnda målet Maruko ska det understrykas att det inte krävs att situationerna är identiska, utan endast att de är jämförbara. Vidare ska bedömningen av om situationerna är jämförbara inte ske på ett allmänt och abstrakt sätt utan specifikt och konkret med avseende på den berörda förmånen. I den ovannämnda domen, som avsåg ett beslut att neka efterlevandepension till partnern till en avliden person som var ansluten till ett yrkesbaserat försäkringssystem, gjorde domstolen inte någon allmän jämförelse mellan äktenskap och registrerat partnerskap i tysk rätt utan kom, med stöd av den hänskjutande

domstolens analys av tysk rätt, fram till att nämnda partnerskap var jämställt med äktenskap vad gäller efterlevandepension. Enligt den hänskjutande domstolens analys hade det system som införts för partnerskap successivt närmat det system som gällde för äktenskap i tysk rätt.

- 43 Jämförelsen av situationerna ska således grundas på en analys som utgår från makarnas respektive de registrerade parternas rättigheter och skyldigheter såsom dessa följer av tillämpliga interna bestämmelser. Rättigheterna och skyldigheterna ska vara relevanta med hänsyn till föremålet för och villkoren för beviljande av den förmån som är aktuell i det nationella målet. Jämförelsen ska inte gå ut på att pröva om registrerade partnerskap och äktenskap i rättsligt hänseende är allmänt och fullständigt jämställda i nationell rätt.
- 44 Det framgår av uppgifterna i begäran om förhandsavgörande att Förbundsrepubliken Tyskland från och med år 2001, det vill säga det år då LPartG trädde i kraft, har anpassat sin lagstiftning i syfte att göra det möjligt för personer av samma kön att leva i en omsorgs- och ansvarsgemenskap som formellt ingåtts för att vara livet ut. Medlemsstaten, som valt att inte tillåta dessa personer att ingå äktenskap, vilket alltså är förbehållet personer av olika kön, har infört ett särskilt institut för personer av samma kön, nämligen registrerat partnerskap. Bestämmelserna som reglerar registrerat partnerskap har successivt kommit att anpassas till dem som gäller för äktenskap.
- 45 Den hänskjutande domstolen har i det avseendet anfört att ändringen av LPartG genom lagen av den 15 december 2004 har bidragit till den successiva tillnärmningen mellan de bestämmelser som reglerar registrerat partnerskap och dem som gäller för äktenskap. Enligt nämnda domstol finns det i den tyska rättsordningen inte längre några större skillnader i rättsligt hänseende mellan äktenskap och registrerat partnerskap. Den största kvarvarande skillnaden består i att det för att ingå äktenskap krävs att makarna är av olika kön, medan det för registrerat partnerskap krävs att parterna är av samma kön.

- 46 Till skillnad från den förmån som var aktuell i domen i det ovannämnda målet Maruko, nämligen efterlevandepension, består den förmån som är aktuell i det nationella målet i förevarande fall i en kompletterande pension som Freie und Hansestadt Hamburg utbetalar till en av sina tidigare anställda. Vidare är det ostridigt att tillämpning av de aktuella bestämmelserna i delstaten Hamburgs lagstiftning inte enbart förutsätter att pensionsmottagaren är gift, utan även att vederbörande inte lever varaktigt åtskild från sin make. Bestämmelserna syftar till att ge den berörde en ersättningsinkomst när han eller hon går i pension vilken ska komma vederbörande, men indirekt även de personer som lever tillsammans med honom eller henne, till godo.
- 47 Enligt de uppgifter som lämnats i begäran om förhandsavgörande har lagen av den 15 december 2004 förvisso inneburit att anpassningen av det registrerade partnerskapets rättsliga ställning till äktenskapets motsvarande ställning har ökat på en rad olika punkter, såsom till exempel rätten till efterlevandepension. Inte desto mindre föreskrivs i den ursprungliga lydelsen av 2 och 5 §§ LPartG att personer som ingått registrerat partnerskap har ömsesidiga skyldigheter, dels att bistå och hjälpa varandra, dels att genom arbete och förmögenhet ömsesidigt bidra till det underhåll som behövs för att deras gemensamma och personliga behov ska tillgodoses, vilket även är fallet för makar under deras samlevnad.
- 48 Sedan LPartG trädde i kraft åvilar dessa skyldigheter såväl personer som ingått registrerat partnerskap som makar.
- 49 Vad för det andra gäller kriteriet för en mindre förmånlig behandling på grund av sexuell läggning, så framgår det av de handlingar som tillställts domstolen att Jürgen Römers kompletterande pension hade höjts med tillämpning av 8 § punkt 10 sista meningen i första RGG, om han i oktober 2001 hade gift sig i stället för att ingå registrerat partnerskap med en man.

- 50 Denna mer förmånliga behandling hade såsom generaladvokaten påpekade i punkt 99 i sitt förslag till avgörande varken något samband med den lön som de parter som ingick i förbundet hade eller förekomsten av barn eller andra faktorer såsom sådana avseende den andra makens ekonomiska behov.
- 51 Det framgår dessutom att de avgifter som den berörda parten var skyldig att inbetala under sitt yrkesliv för den aktuella förmånen inte alls påverkades av hans civilstånd, eftersom han var skyldig att bidra till utgifterna för pensioner genom att betala en avgift som motsvarande den som hans gifta kolleger betalade.
- 52 Den tredje och den sjunde frågan ska därför besvaras enligt följande. Bestämmelserna i artiklarna 1, 2, och 3.1 c i direktiv 2000/78 utgör hinder för en nationell bestämmelse, såsom 10 § punkt 6 i första RGG, enligt vilken en mottagare av pensionsförmåner som lever i registrerat partnerskap erhåller ett lägre kompletterande pensionsbelopp än vad som medges en gift mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskild, om
- äktenskap i den berörda medlemsstaten är förbehållet personer av olika kön och existerar jämte ett registrerat partnerskap av den typ som föreskrivs i LPartG, vilket är förbehållet personer av samma kön, och
 - det föreligger en direkt diskriminering på grund av sexuell läggning på grund av att nämnda partner, enligt nationell rätt, befinner sig i en situation som i juridiskt och faktiskt hänseende är jämförbar med situationen för en gift person vad beträffar den nämnda pensionen. Bedömningen av om situationerna är jämförbara omfattas av den nationella domstolens behörighet och ska fokusera på makarnas respektive de registrerade partnernas rättigheter och skyldigheter såsom dessa regleras inom ramen för de båda rättsinstituten. Rättigheterna och skyldigheterna ska vara relevanta med hänsyn till föremålet för och villkoren för beviljande av den aktuella förmånen.

Den femte frågan

- 53 Den nationella domstolen har ställt denna fråga för att få klarhet i huruvida den berörda parten, för det fall EU-domstolen skulle finna att nackdelen för en mottagare av pensionsförmåner likt klaganden i det nationella målet utgör ett åsidosättande av unionsrätten, har rätt att kräva att bli behandlad på samma sätt som gifta mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskilda innan 10 § punkt 6 i första RGG ändras för att göras förenlig med unionsrätten, med hänsyn till att Freie und Hansestadt Hamburg inte är en privaträttslig arbetsgivare utan ett offentligrättsligt kommunalt organ, som både agerar som arbetsgivare och lagstiftare med avseende på den aktuella bestämmelsen.
- 54 Det följer av fast rättspraxis att en nationell domstol, som inom ramen för sin behörighet ska tillämpa de unionsrättsliga bestämmelserna, är skyldig att säkerställa att dessa regler ges full verkan, genom att med stöd av sin egen behörighet, om det behövs, underlåta att tillämpa motstridande bestämmelser i nationell lagstiftning, även senare sådan, utan att den behöver begära eller avvakta ett föregående upphävande av denna genom lagstiftning eller något annat konstitutionellt förfarande (dom av den 19 november 2009 i mål C-314/08, Filipiak, REG 2009, s. I-11049, punkt 81 och där angiven rättspraxis).
- 55 När samtliga villkor är uppfyllda för att enskilda ska kunna åberopa bestämmelserna i ett direktiv i en talan gentemot staten vid nationella domstolar, kan de göra detta oavsett om staten agerar i egenskap av arbetsgivare eller myndighet (dom av den 18 november 2010 i de förenade målen C-250/09 och C-268/09, Georgiev, REU 2010, s. I-11869, punkt 70).
- 56 Om en bestämmelse såsom 10 § punkt 6 i första RGG anses utgöra en diskriminering i den mening som avses artikel 2 i direktiv 2000/78, kan en enskild således åberopa rätten till likabehandling gentemot ett kommunalt organ utan att invänta att den nationella lagstiftaren bringar bestämmelsen i överensstämmelse med unionsrätten,

eftersom unionsrätten har företrädare framför nationella bestämmelser (se, för ett liknande resonemang, dom av den 12 januari 2010 i mål C-341/08, Petersen, REU 2010, s. I-47, punkt 81, och domen i det ovannämnda målet Georgiev, punkt 73).

- 57 Den hänskjutande domstolen önskar vidare få klarhet i från och med vilken tidpunkt likabehandlingen ska garanteras. Domstolen påpekar i detta avseende inledningsvis att för det fall en diskriminering föreligger enligt direktiv 2000/78, kan klaganden i det nationella målet inte enligt detta direktiv komma i åtnjutande av samma rättigheter som gifta pensionsmottagare när det gäller den kompletterande pension som är i fråga i det nationella målet innan medlemsstaternas frist för att införliva direktivet har löpt ut.
- 58 I likhet med vad som konstaterades i bland annat domen av den 22 november 2005 i mål C-144/04, Mangold, REG 2005, s. I-9981, punkt 13, påpekar domstolen vad gäller ovannämnda tidsfrist att Förbundsrepubliken Tyskland förvisso med stöd av artikel 18 andra stycket i direktiv 2000/78 har begärt att få utnyttja en tilläggsfrist om tre år från och med den 2 december 2003 för att införliva nämnda direktiv. Denna möjlighet gäller dock endast diskriminering på grund av ålder och funktionshinder, vilket framgår av lydelsen i nämnda bestämmelse. Fristen för att införliva bestämmelserna i direktiv 2000/78 beträffande diskriminering på grund av sexuell läggning löpte följaktligen såvitt avser såväl Förbundsrepubliken Tyskland som övriga medlemsstater ut den 2 december 2003.
- 59 Vad slutligen gäller perioden mellan tidpunkten då klaganden i det nationella målet registrerade sitt partnerskap, det vill säga den 15 oktober 2001, och tidpunkten då fristen för att införliva direktiv 2000/78 löpte ut så erinrar domstolen om att Europeiska unionens råd har antagit direktiv 2000/78 på grundval av artikel 13 EG och att domstolen har slagit fast att principen om likabehandling i arbetslivet inte slås fast i direktivet i sig. Denna princip härleds ur olika internationella instrument och medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner. Direktivet syftar endast till att inom nämnda område fastställa en allmän ram för att bekämpa diskriminering av

olika anledningar (se domen i det ovannämnda målet Mangold, punkt 74, och dom av den 19 januari 2010 i mål C-555/07, Küçükdeveci, REU 2010, s. I-365, punkt 20), bland annat diskriminering på grund av sexuell läggning.

- 60 För att principen om förbud mot diskriminering på grund av sexuell läggning ska vara tillämplig i ett sådant mål som det nationella målet krävs det dessutom att detta omfattas av unionsrättens tillämpningsområde (se domen i det ovannämnda målet Küçükdeveci, punkt 23).
- 61 En situation som den som är aktuell i det nationella målet har emellertid inte någon anknytning till unionsrätten – varken genom artikel 13 EG eller direktiv 2000/78 – för tiden innan fristen för att införliva direktivet löpte ut (se, analogt, dom av den 23 september 2008 i mål C-427/06, Bartsch, REG 2008, s. I-7245, punkterna 16 och 18, och domen i det ovannämnda målet Küçükdeveci, punkt 25).
- 62 I artikel 13 EG föreskrevs att rådet inom ramen för de befogenheter som EG-fördraget ger kunde vidta lämpliga åtgärder för att bekämpa diskriminering på grund av sexuell läggning. Denna artikel kunde inte i sig utgöra stöd för att, med avseende på förbudet mot all form av diskriminering av denna typ, tillämpa unionsrätten i situationer som, i likhet med den situation som är i fråga i det nationella målet, inte omfattades av åtgärder som har vidtagits med stöd av nämnda artikel, särskilt vad gäller direktiv 2000/78, innan den frist som föreskrivits i detta direktiv för att införliva detsamma har löpt ut (se analogt domen i det ovannämnda målet Bartsch, punkt 18).
- 63 10 § punkt 6 i första RGG utgör inte heller någon åtgärd för genomförande av vare sig direktiv 2000/78 eller några andra bestämmelser i unionsrätten. Det var således först när fristen för att införliva nämnda direktiv löpte ut som direktivet fick till följd att den lagstiftning som är aktuell i det nationella målet kom att omfattas av unionsrättens

tillämpningsområde. Nämnda lagstiftning avser ett ämne som regleras i direktivet, nämligen villkor för lön i den mening som avses i artikel 157 FEUF (se, analogt, domen i det ovannämnda målet Bartsch, punkterna 17, 24 och 25).

- ⁶⁴ Mot bakgrund av vad som anförts ovan ska den femte frågan besvaras enligt följande. För det fall 10 § punkt 6 i första RGG ska betraktas som en diskriminering enligt artikel 2 i direktiv 2000/78 har en enskild, likt klaganden i det nationella målet, inte rätt att ställa krav på likabehandling förrän fristen för att införliva nämnda direktiv har löpt ut, det vill säga den 3 december 2003. Det behöver härvid inte inväntas att den nationella lagstiftaren bringar bestämmelsen i överensstämmelse med unionsrätten.

Den fjärde och den sjätte frågan

- ⁶⁵ Med hänsyn till svaren på den tredje och den femte frågan saknas det anledning att besvara den fjärde frågan.
- ⁶⁶ Vad gäller den sjätte frågan är det tillräckligt att konstatera att tvisten i det nationella målet gäller kompletterande pension som utbetalats från och med den 1 november 2001. De begränsningar av verkningarna i tiden som följer av domen av den 17 maj 1990 i mål C-262/88, Barber (REG 1990, s. I-1889; svensk specialutgåva, volym 10, s. 407), och som fastställts till tiden efter den 17 maj 1990, har ingen inverkan i detta avseende, oavsett om de avgifter som utgör grund för nämnda pensionsrättigheter har betalats in före den dag då domen avkunnades. Varken Förbundsrepubliken Tyskland eller Freie und Hansestadt Hamburg har föreslagit någon som helst

begränsning i tiden av verkningarna av förevarande dom. Det finns inte heller några omständigheter som föranleder domstolen att förordna om en sådan begränsning.

Rättegångskostnader

- ⁶⁷ Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i målet vid den nationella domstolen utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den nationella domstolen att besluta om rättegångskostnaderna. De kostnader för att avge yttrande till domstolen som andra än nämnda parter har haft är inte ersättningsgilla.

Mot denna bakgrund beslutar domstolen (stora avdelningen) följande:

- 1) Rådets direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling i arbetslivet ska tolkas enligt följande. Varken artikel 3.3 eller skäl 22 i nämnda direktiv innebär att kompletterande pensioner – såsom de som utbetalas till tidigare anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg och deras efterlevande med stöd av delstaten Hamburgs lag om kompletterande ålders- och efterlevandepension för anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg (Erstes Ruhegeldgesetz der Freien und Hansestadt Hamburg), i dess lydelse av den 30 maj 1995 – som utgör lön i den mening som avses i artikel 157 FEUE, faller utanför nämnda direktivs materiella tillämpningsområde.
- 2) Bestämmelserna i artiklarna 1, 2, och 3.1 c i direktiv 2000/78 utgör hinder för en nationell bestämmelse, såsom 10 § punkt 6 i delstaten Hamburgs nämnda lag, enligt vilken en mottagare av pensionsförmåner som lever i registrerat

partnerskap erhåller ett lägre kompletterande pensionsbelopp än vad som medges en gift mottagare av pensionsförmåner som inte varaktigt lever åtskild, om

- äktenskap i den berörda medlemsstaten är förbehållet personer av olika kön och existerar jämte ett registrerat partnerskap av den typ som föreskrivs i lagen om registrerat partnerskap (Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft) av den 16 februari 2001, vilket är förbehållet personer av samma kön, och

- det föreligger en direkt diskriminering på grund av sexuell läggning på grund av att nämnda partner, enligt nationell rätt, befinner sig i en situation som i juridiskt och faktiskt hänseende är jämförbar med situationen för en gift person vad beträffar den nämnda pensionen. Bedömningen av om situationerna är jämförbara omfattas av den nationella domstolens behörighet och ska fokusera på makarnas respektive de registrerade partnernas rättigheter och skyldigheter såsom dessa regleras inom ramen för de båda rättsinstituterna. Rättigheterna och skyldigheterna ska vara relevanta med hänsyn till föremålet för och villkoren för beviljande av den aktuella förmånen.

3) För det fall 10 § punkt 6 i delstaten Hamburgs lag om kompletterande ålders- och efterlevandepension för anställda vid Freie und Hansestadt Hamburg, i dess lydelse av den 30 maj 1995, ska betraktas som en diskriminering enligt artikel 2 i direktiv 2000/78 har en enskild, likt klaganden i det nationella målet, inte rätt att ställa krav på likabehandling förrän fristen för att införliva nämnda direktiv har löpt ut, det vill säga den 3 december 2003. Det behöver härvid inte inväntas att den nationella lagstiftaren bringar bestämmelsen i överensstämmelse med unionsrätten.

Underskrifter